

dijelak i misli naših starih filozofijskih pisaca, kad ih proučimo i narodnome životu pripojimo.« A što je najvažnije: »[...] pošto ih izučimo i narodnim glasom oživimo [=prevedemo na hrvatski I.F.], kojim ćemo stupiti u uzvišeni hram umlja svjetskoga [...]» Time Marković svome poimanju kulture i svome poimanju povijesti daje filozofijsku dimenziju; a to je ujedno i temelj na kojemu počiva ne toliko duboko, ne toliko umno, ali kudikamo ljepše, estetičnije književno djelovanje Augusta Šenoae.

Franju Markovića ne smijemo stoga mjeriti po promašenim, ustajalim, pljesnivim istupima u doba polemike između mladih i starih: bilo je to vrijeme kojemu Marković više nije pripadao i u kojemu ga je mogla opravdati samo Matoševa tradicionalistička ekvilibristika. Ne, Franju Markovića valja ocjenjivati po djelovanju koje je (kasnijim pokoljenjima) zasjenila privlačna osoba Šenoa, djelovanju koje Markovića čini jednom od temeljnih stečevina hrvatskoga književnoga i kulturnoga razvitka iz razdoblja protorealizma.

Literatura. Branko Vodnik: *Franjo Marković*, »Savremenik«, I/1906, 2, 81—96, 3, 161—178; Krsto Pavletić: *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Matica hrvatska, Zagreb 1817; Albert Bazala: *Filozofijski portret Franje Markovića*, Rad JAZU, knj. 224, odnosno Liber, Zagreb 1974; Antun Barac: *Članak o Franji Markoviću* (u djelu: *Članci o književnosti*, Binoza, Zagreb 1935, 7—52); Marijan Matković: *Hrvatska drama XIX. stoljeća*, u djelu *Dramaturški eseji*, Matica hrvatska, Zagreb 1949, 187—190; I[vo] F[range]š: *Marković Franjo*, Enciklopedija Jugoslavije VI, s. v.; Nedjeljko Mihanović: *Franjo Marković*, PSHK, knj. 44, Zagreb 1970, 7—29.

JOSIP EUGEN TOMIĆ. Među pripovjedačima razdoblja protorealizma i realizma, Tomiću pripada posebno mjesto; ogledao se tako reći u svim književnim vrstama, u svima od njih u svome je vremenu doživljavao uspjehe i priznanja; a danas, sedam desetljeća nakon njegove smrti, i publika i kritika stavljaju Tomića među književnike drugog reda. Rođen 18. listopada 1843. u Požegi, poživjevši do 13. srpnja 1906, kad je umro u Zagrebu, kao banski savjetnik, Josip Eugen Tomić dočekao je sve što književnik i javni radnik mogu doživjeti: i velika priznanja i potpunu negaciju; od tvrdnje da mu je dje-

lo novatorsko, do skeptičnog slijeganja ramenima i koncediranja da je to zapravo pisanje čovjeka koji poznaje zanat, ali ne može čitatelja ponijeti i prisiliti ga da zaboravi na sve oko sebe. Takvi pisci imaju rijedak privilegij da umiru »u pravi čas« i da im nekrolog, umjesto

Josip Eugen Tomić

konvencionalnih formula, bude ujedno i konačna ocjena. U ovih sedam desetljeća, koliko je proteklo od njegove smrti, bio je Tomić nekoliko puta predmetom autoritativne kritike, njegova *Melita* doživjela je čak i Krležino priznanje, a ipak je sud o njemu, nad još svježim grobom,

izrekao Milan Ogrizović koji, doduše, nije bio kritik, ali koji je najbolje ocijenio dvije najveće poezije svoga vremena: prvo Matoševu, poslije Krležinu. Ogrizović je ustvrdio: »[...] njegova djela ne podnose suvremene kritike. Ta već prvi zahtjev što ga kritika na umjetnika stavlja, da daje u djelima sebe — nije ispunio, a nije ni mogao ispuniti Tomić. Nigdje nam nije dao sebe. On je darovit i zanimljiv ilustrator povijesnih stranica, on je vješt i šaljiv pričalac anegdota, on je pogdjekad moćno zagrabio i iz narodnog života, ali sve što od sebe daje jest boja, ton u kojem dojmovi vanjštine na njega izlaze pred nas, ali drugo ništa. On nema otraga, iza koga svog djela, ni jednu veću ideju, on ne rješava nikakve probleme, ne filozofira, ne propovijeda, a nije ni artista. On piše da zabavi — ili, prema prijašnjem, da predobije za se čitaoca. A tu je bio pravi vještak. Njegovu knjigu ne možeš pustiti iz ruku do kraja. [...] A još jednom ponavljam: zanimljivim pripovjedačem biti u ono doba značilo je vrlo mnogo.« Bio je, ukratko, pisac koji nije pisao dobro, ali pisao privlačno, čitko, plijenio je publiku, a to je bilo najvažnije . . .

Četiri desetljeća prije toga, Tomić je u Požezi objavio zbirku *Lejlinke* u kojoj je sakupio lirske pjesme rasturene po »Slavoncu«, »Glasonoši« i »Naše gore listu«. Knjižica je, u svome vremenu, doživjela ono što je uspjehu književnog djela najprobitačnije: i pohvalu i skandal. Veber je u »Književniku« prigovorio »da i ovaj mladić odviše grli, cjeluje i grudima se vjerenice srašćuje, ter mu pjesme gube ono dječevičanstvo kojim se obično mlad pjesnik razblažuje«. Tomić je u »Naše gore listu« Veberu odgovorio, pitanje je povuklo i druge književnike, pa se činilo da će mladi ras-klerik, a sad vrući udvarač književno agilnoj ljepotici Hermini, ili stati na čelo nove struje, ili posve popustiti pred zamjerkama autoritativnog kanonika. Nije se, međutim, desilo nijedno: da se razvije nov, slobodniji smjer u hrvatskoj lirici, bit će potrebno čekati još čitava dva desetljeća (kad se pojave pravaški stepketijanci); a ni Tomić nije tjerao mak na konac. Odviše željan objavljivanja, on je nastavio uporno pisati, jer je publika tražila njegove tekstone. Jedino što je učinio: počeo je napuštati poeziju za koju odista nije bio rođen.

Već 1870. objavljuje on u »Vijencu« tri zapažene pripovijesti, a onda se, do 1879, baca na obilan prevodilački rad, piše poneku pjesmu, pripovijest i libreto za operu, dok 1879. ne iziđe s romanom *Zmaj od Bosne* koji doživljava silan uspjeh. Još 1870. objavio je Tomić u »Vijencu« zanimljiv članak *Ženidbeni običaji muhamedanskih Hrvata u Bosni*, pokazujući samim natpisom izmijenjen stav prema

bosanskohercegovačkim Muslimanima: nije naime u pitanju šovinističko svojatanje, nego težnja da se istakne krvno srodstvo i bratstvo, ne samo s kršćanskim nego i s muslimanskim življem bosanskohercegovačkim. Kako se to već događa ljudima od uspjeha, Tomića su po-

Hermina Prešernova, udata Tomić

zdravili i štrosmajerovci i pravaši: oni prvi, kao na primjer Jorgovanić, zbog posve novog duha prema antagonistima iz vjekovnog dijaloga krsta i nekrsta; ovi drugi zbog političkih kombinacija kojima se tada nosila pravaška stranka i, u vezi s tim, zbog njezina pojačanog turkofilstva. Pun uskiptjele romantike, *Zmaj od Bosne* proglašavan je za uzoran realistički roman! Još jedan dokaz koliko je povijesni čas je-dan od estetskih kriterija! Kad je, gotovo deset godina kasnije (1888)

Tomić objavio i drugi roman s muslimanskom tematikom, *Emin-agina ljubava*, bila je to još uvijek smjelost; jer valjalo je pristati na to da zaručnica kršćanka ostavi valjana zaručnika, krajiškog časnika, i da — vođena nezadrživim čuvstvom prema viteškom Emin-agi — na prevrtljivom čamčiću ljubavi prebrodi stoljetnu savsku granicu. S istim će oduševljenjem Europa u godini Tomićeve smrti čitati Lotijeve haremske sladunjavosti (*Les Désenchantées*, 1906), kao što mu je već u godini *Zmaja od Bosne* čitala prvi turski motiv, *Aziyadé*. Dokaz više da se u malim literaturama događaju stvari na vlas slične onima u velikim; samo što je rezonancija velike literature drugačija . . .

Između dva »muslimanska« romana Tomićeva smjestio se niz proznih i kazališnih djela; posebno pak valja istaći »mandat« što ga je Tomić 1882. dobio tako reći od cjelokupne javnosti da dovrši Šenoinu *Kletvu*. Dopuna se Tomićeva teško daje mjeriti sa Šenoinim izvornikom; a paralela Gundulić-Mažuranić samo bi pomutila pojmove. U svakom slučaju, dopuna je Tomića uzdigla iznad njegovih objektivnih snaga, ali ga je još više privukla povijesnim temama. *Kapetanova kći* (1884) posve je romantična pripovijetka o »ljubavi i zlobi«; ali kao i uvijek u Tomića, privid realističkoga daje prije svega slavonski kolorit, Tomiću poznat u tančine. Bogato prevodilačko iskustvo (Manzoni, Tommaseo, Kraszewski, Sienkiewicz) još je više ohrabrilo Tomića da se prihvati povijesnog romana; pripomoglo je tome i Khuenovo vrijeme kad se protuatrijske i protumađarske ideje nisu mogle iskazivati nego u povijesnom dekoru. Tako su njegovi romani *Udovica*, 1891. i *Za kralja — za dom*, I—II 1894; 1895. više-manje ljubavne fabule iz prošlosti isprepletene aluzijama na suvremena zbivanja. Posebno je zbog *Udovice* Tomić imao neprilika s klerikalnom kritikom. No svakako je najzanimljivije Tomićevo djelo njegov kasni društveni roman *Melita* (1899) u kojemu, tako reći pod kraj života, daje nesmiljenu kritiku hrvatskoga plemstva. Odjednom su nenavikli hrvatski čitatelji počeli i u vlastitom dekoru promatrati propadanje aristokracije, lažnost i licemjernost takozvanoga visokog društva, rasipnost, egoističnost i bigotizam. Ne bi se moglo reći da je Tomić svojim likovima uspio udahnuti životnu snagu; čak naprotiv; ali je i u ovom slučaju zanimljivo pitanje otkud piscu njegovih godina, njegova položaja i njegovih pogleda, tolika dosljednost u kritičkom stavu; jer piscima slaba daha, a Tomić to ipak jest, kad im već ponestane snage da naslikaju žive situacije i žive ljude, ne preostaje nego ogoljena intencionalnost. Upravo zbog te dosljedne kritike hrvatske aristokracije, kritike na koju je hrvatska književnost čekala još od Šenoinih svjesnih zataš-

kavanja, od Gjalskijevih melankoličnih lirizama, valja odati priznanje Tomićevu romanu koji se pojavio iste godine kad i umjetnički mnogo dublja i kompoziciono uzorna tragedija Novakovih posljednjih Stipančića. I »pikantna« (Turković) i »zabavna« (Ogrizović), *Melita* je ipak, uza sve slabosti, zakašnjeli ali legitimni plod hrvatskoga realizma.

Vrijedan je Tomić i po svome kazališnom radu koji ispunjava sušno razdoblje hrvatskoga glumišta od Markovićevih velikih drama do prijelaza Vojnovićeva s proze na kazališnu scenu. Tomić je gotovo sedam godina (1873—1879) bio dramaturg Hrvatskoga narodnog kazališta i veoma korisno djelovao u repertoarnoj politici, potičući, prevodeći i, što je najvažnije, pišući sam izvorna djela, među kojima posebno valja istaći pučku dramu *Barun Franjo Trenk* (1881) koja je godinama sretno nastavljala bogatu i korisnu tradiciju hrvatske pučke drame XIX. stoljeća, puneći kazalište i izgrađujući ukus tek nastajućoj publici. Istu su ulogu imale i duhovite Tomičeve kratke humorističke proze, *Pošurice* (1887), koje su zdravim šalama i jedrim jezikom privlačile velik broj čitatelja, svjedočeći da književnost ne mora biti sumorna i nečitka. Konačno, Tomić je napisao niz informativnih članaka o hrvatskim književnim pitanjima; a i zanimljivi prikazi slavonskih društvenih problema pokazuju da njegova sklonost prema realizmu nije bila slučajna.

Odista neobična pojava Josip Eugen Tomić: nastupio je *Leljin-kama*, koje, doduše, nemaju umjetničke vrijednosti, ali su bile i te kako vrijedne u razvitku hrvatske lirike; napisao je *Zmaja od Bosne*, kako sentimentalnu pripovijest, a ne roman, a ipak je i to djelo bilo istinski književnosti; oprostio se, potkraj života, *Melitom*, koja je — po kritičnosti — sasvim suprotna *Zmaju od Bosne*, i opet dobio zaslužen aplauz. Drugorazredan u svemu, on je više pisac od značenja nego od vrijednosti; za razliku od Vojnovića, koji je isti, ali — prvorazredan.

Literatura. A[dolfo] Veber: *Najnoviji pojavi našega pjesništva*, »Književnik«, II/1865, 2, 242—249, odnosno HKK I, Matica hrvatska 1950, 104—114; August Šenoa: *Leljinke*, »Glasonoša«, V/1865, 10, 78—79; odnosno *Sabrana djela*, Zagreb 1964, knj. IX, 234—235; -rg- Rikard Flider Jorgovanić: *Zmaj od Bosne*, »Obzor«, X/1880, 30, 7. II, 31, 9. II, odnosno *Ukupna djela*, Zagreb 1943, knj. VI a, 496—504; Silvije Str. Kranjčević: *Melita*, »Nada« VI/1900, 12, 191—192, odnosno *Sabrana djela* III, 235—241; Vjekoslav Klaić: *Josip Eugen Tomić*, »Hr-

Nastup Eugena Kumičića može se, u mnogo čemu, usporediti s kasnijim nastupom Ksavera Šandora Gjalskog: i jedan i drugi počeli su rano pisati »za sebe«; ali su i jedan i drugi prema književnom radu osjećali i odgovornost i poštovanje. Bilo je potrebno da sam Šenoa ohrabri Kumičića pa da on počne najozbiljnije vjerovati u svoj književni talenat. Početkom svibnja 1879. javlja mu Šenoa u Krapinske toplice Dopisnicom uredništva: »*Pariz i Spljet u K. T.* Izvolite poslati ispravljeno. Uvredi ni traga.« Tekst Kumičićeva prvenca Šenoa je pregledao, stavio svoje primjedbe i ohrabrio ne baš mlada početnika na dalji rad; pa kad je Kumičić taj ispravljeni tekst, kao pravaš, objavio u »Slobodi«, a ne u »Vijencu«, nije mu i opet Šenoa uzeo za zlo. I Gjalski je prvi snažan poticaj dobio upravo od »Vijenca« kad je, 1883, Klaiću anonimno poslao svog *Batthorycha* a onda ga — početkom 1884 — ugledao objavljena u tom uglednom časopisu.

Odnos Kumičićev prema Šenoi ne mijenja se ni poslije smrti velikog pisca. Potrebno je to spomenuti i iz moralnih i iz književnih razloga: moralnih, jer je Kumičić, poput Harambašića i Kranjčevića, pripadao među pravaše koji su svakom zgodom izriicali poštovanje prema Šenoi; literarnih, jer su, izričući tu zahvalnost, potvrđivali poznatu istinu da i jedni i drugi za vlastiti razvitak duguju najviše upravo Šenoi. Stoga se Kumičić sigurno nije veselio Iblerovim pretjerivanjima kako je njegov *Jelkin bosiljak* u književnom pogledu iznad *Prosjaka Luke*; a da je Šenoa Kumičiću veći, bolje reći sudbonosniji doživljaj od Zole, pokazao je vrlo brzo drugi istarski roman *Začudeni svatovi* (1883) za koji je već Jakša Čedomil dokazao da je sav građen po uzoru na Šenoino *Zlatarovo zlato*.

Kumičić se rodio u Berseču, kraj Mošćenice, u istočnoj Istri, 11. siječnja 1850. Po godinama je dakle bio najstariji u novoj generaciji hrvatskih realista: Kovačić i Gjalski rođeni su iste, 1854. godine, Kozarac 1858, Novak i Fran Mažuranić 1859, Harambašić i Turić 1861; no u književnost je Kumičić stupio relativno kasno, kad su se polemike već rasplamsale. Školovao se uglavnom na Rijeci, u talijanskoj gimnaziji. Majka je željela da joj sin bude svećenik, otac i brat da bude profesor, a on sam upisao se u Pragu na medicinu, ali je kasnije udovoljio očevim željama i u Beču završio povijest i zemljopis. Prvo mjesto službovanja bilo mu je Split gdje je, opet na talijanskoj gimnaziji, predavao hrvatski. U Splitu se Kumičić družio s budućim velikim

arheologom Franom Bulićem i s Francuzom Vigneauxom koji ga je još više približio francuskom jeziku i književnosti. Iz toga drugovanja rodila se u Kumičiću želja da posjeti Pariz, gdje je proboravio dvije godine. Bio je to boravak upravo sudbonosan, jer je Kumičić banuo u Pariz u času kad je Zola slavio prve velike trijumfe. Vrativši se u domovinu Kumičić bude 1878. pozvan u odred koji je sudjelovao u okupaciji Bosne i Hercegovine. Dojmovi iz toga kratkog ratovanja ostali su neizbrisivi, poput pariških. Od 1879. do 1883. služio je kao profesor u Zagrebu, a onda se posve odao politici, u redovima pravaške stranke, kojoj je ostao vjeran do smrti, 13. svibnja 1904.

Prvenac svoj, *Slučaj*, Kumičić je napisao još 1874. Nikakvo čudo da je fabula puna romantičnih elemenata; ali se njih Kumičić, unatoč svojemu tobožnjem naturalizmu, nije oslobodio nikada. Romantike je puna i nježna pripovijest *Jelkin bosiljak* iz njegova rodnoga kraja, značajna i zbog činjenice da se zbiva u kraju u koji će Kumičić smjestiti mnoge od svojih istarskih pripovijesti. Kad se dakle kaže da je Kumičić istarski pisac, tvrdnja je samo približna: većina Istre Kumičiću ostaje za leđima, jer je on opisivao kraj koji se okom zahvaća s bersečkoga visa: od Velikih vrata do Voloskoga, sjeverozapadni vrh otoka Cresa i Rijeku, koja se nazire u daljini. Riječki boravak omogućio mu je da prikazuje i ljude iz Hrvatskog primorja koje također vidi iz Berseča.

Dovoljno je s toga motrilišta, po lijepu ili nemirnu vremenu, baciti pogled u nizinu pa vidjeti zašto je more jedan od glavnih elemenata Kumičićeva stvaranja: naturalističkim jezikom rečeno, što je Zoli pariško bezmjerje, ili rudnik u *Germinalu*, ili lokomotiva u *Čovjeku-zvijeri*, to je Kumičiću more. No upravo je u toj usporedbi i objašnjenje nemogućnosti Kumičićevoj da mu istarska djela budu makar i djelomično naturalistična: more je priroda *par excellence*, i u svojoj praiskonskoj čistoći, i u neprispodobivoj srditosti. No Kumičić kao da je bio više težak, više primorac nego pomorac. More čiji su opisi toliko oduševljavali njegovu publiku jest more gledano s visoka, s hridine rodnoga mjesta: neukrotivo u svojoj jarosti, nedohvatno u svojoj ljepoti. Kumičićevi mornari najradije izmiču tome praelementu, pa u psihologiji njegovih junaka ima više kopnene, pješačke nepovjerljivosti, nego ribarske, pomorske zavjetovanosti moru bez kojega života nema. Stoga su ti opisi mora zapravo uljene slike što ih Kumičić vješa po zidovima svoje proze, kompozicije uvijek uokvirene časovitim zbivanjem, a nikad pretpostavka duljeg zbivanja, plovidbe. No čim se okrene svojoj istarskoj zemlji, Kumičić ugleda žive ljude, sa živim

problemima, odražavajući specifičnu klasnu situaciju austrijske Istre: sav je seoski živalj hrvatski, sva su gospoda talijanska. Iz te klasne opreke koja se, u svojoj jednostavnosti, podudara s nacionalnom, gradio je Kumičić svoj »istarski« realizam. Ako je pak želio biti realističniji, ako je i ponekom Hrvatima pridijelio ulogu negativnog lika, bilo je to samo zato da upozori koliko domaća pokvarenost i nesloga mogu nanijeti zla. Još je uprošćenija ta podjela u *Začuđenim svatovima* gdje je očito što je sve Kumičić-realist posudio od Šenoa-romantičara: i podjelu uloga i podjelu etičkih snaga.

Toliko razvikani »naturalistički« roman *Olga i Lina* po zapletu, po plošnosti karaktera i po rasporedu likova, izravan je potomak Babićeve *Kletve nevjere* i Kovačićeve *Baruničine ljubavi*. Upravo je najvjerojatno koliko su mladi pravaši mogli biti zaslijepljeni zadovoljstvom što je taj feljtonski roman prožet protunjemačkim raspoloženjem, pa su pred tim zaboravili i naivnost fabule i nerealističnost prikazivanja! Bilo je dašto i prije Kumičića primjerâ da hrvatska kritika blagonaklono prijeđe preko očitih nedostataka; novo je samo što su razlozi sada stranački. Literatura više nije jedinstvena, ona se rascijepila stranački: svaki je tabor hvalio svoje.

Ne bi se stoga smjelo reći da Zola na Kumičića nije djelovao. Kad se razmotre Kumičićeva kasnija djela, vidljiva je njegova nakana da izgradi nekakav rugonmakarovski ciklus zagrebačkoga društva. Zahvatio je aristokrate, obrtnike, političare, književnike, rodoljube, inteligenciju. Posebno je mrzio više slojeve, doživljavajući ih kao bezobzirne nametnike na tijelu naroda i razgolićujući njihovu moralnu trulost. Društveno gledajući, Kumičić je želio biti pjesnik onoga što bismo najpotpunije nazvali raspadom šenoinske slike svijeta. Pa iako je Šenoa u svojim djelima samo dodirivao »naturalističke« teme, bio je u cjelini uzeto dosljedniji realist od Kumičića. Dovoljno je npr. pročitati *Vladimira* pa se upitati što bi od toga motiva učinio Kumičić. Iskustvo iz *Gospođe Sabine*, *Otrovanih srdaca*, *Saveznica* dat će najbolji odgovor na to pitanje. No valja u isti mah upozoriti da su upravo ta djelovanja Kumičićeva, u svome vremenu, djelovala i kritički i uvjerljivo, zbog novine postupka i zbog mogućnosti da se živi likovi prepoznaju u pisanim tekstu. Vrijeme Šenoine *Ljubice* već je bilo prevladano, društvo je ipak bilo naviknutije na tako oporu kritiku.

Kritika je uglavnom inzistirala na podjeli Kumičićevih radova u dvije skupine: istarsku i naturalističku. Prijatelji Kumičićeve umjetnosti rado su isticali da u prvoj skupini autor daje hrvatskom narodu slike pune iskonske i nepokvarene poezije, dok je druga zapravo pri-

kaz odvratnih opačina kojima obiluje moderno društvo (B. Grabowski, itd.). U toj je podjeli, i pohvali, bio u neku ruku uključen poziv piscu da se što više drži prvoga tematskog kruga. Slično su govorili i predstavnici konzervativne kritike, upirući još upornije na promašaje naturalističkih djela. Kumičić je, međutim, ostajao vjeran svojemu primatu; nije želio da se zaboravi kako je upravo on, svojim člankom *O romanu*, bio začetnik velike raspre koja je trajala nekoliko godina i donijela krupne plodove. No da se stvari nisu stišavale ni kad su polemike bile davno utihle, pokazuje 1890. Pasarićeva recenzija Kumičićeva dramskog prvenca *Sestre*. Drama je zanimljiva i zato što Kumičić, umjesto da se drži prijateljskih savjeta, čini obratno: u istarsku tematiku uvlači naturalističku viziju (ne metodu!). Poslije *Gospođe Sabine* (1883) objavljuje on 1885. »roman iz istarskog života« *Sirotu*, ali se ni u njoj ne odriče opozicije naši-strani, niti pak romantičnih zapleta s primjesom tajnovitosti. Još je to očitije u godini 1889, kad Kumičić usporedo objavljuje i zagrebačke *Saveznice* i riječku *Teodoru*: teško je reći koji je od ta dva romana fantastičniji i naturalističniji. Opačine iz *Teodore* prenosi Kumičić i u svoju prvu dramu *Sestre*, za koje Pasarić, u spomenutoj recenziji, zlobno ali s razlogom, napominje: »Pred našim se očima otvora prava 'dolina suza' koja odjekuje jaukom i plačem nevinih žrtava što su na milost i nemilost predane nekom dotepuhu Ernestu, kakodemonu najgore vrste i zločincu *par excellence*. Taj zlotvor počinja redom najveće zločine što ih poznaje kazneni zakon i za koje se u običnom životu određuje smrtna kazna, a pritom se vlada kao da za dokolicu ubija dosadne muhe. Takovih izroda nema jamačno ni na dnu Danteova pakla [...].« Kumičić je na kritiku reagirao osjetljivo, upozoravajući da je *Olga i Lina* izišla u tri izdanja, da je *Gospođa Sabina* čak prevedena na češki, dok toliko hvaljeni *Jelkin bosiljak* još uvijek nema drugoga izdanja. Dilema oko pravilnoga usmjerenja Kumičićeva talenta odgovor je mogla naći jedino u njemu samome. Kazališna pak epizoda samo je težnja ugledna pisca da još više učvrsti popularnost i uspjeh; a pravu mjeru svojega talenta dosegao je Kumičić zapravo svega jednom, u auto-naknadnoj »reportaži« iz bojeva oko bosanske okupacije 1878, u autobiografskom tekstu *Pod puškom* (1886). Tu je načelo zolijanske opservacije odista bilo u mogućnosti da pokaže punu vrijednost; nasuprot tezi o neposrednosti dojma, bili su to dojmovi staloženi vremenom i transformirani sjećanjem; poput Flaubertova Tunisa, bio je to također autentični Orijent (bar tada), ali sudbinski vezan uz pitanje naše nacionalne egzistencije i višestoljetnog odnosa prema turskom kompleksu; konačno, onaj nervozni, često iskidani, telegrafski stil

Kumičićev ovdje je dobio posve drugačiju, puniju narativnu liniju. Jednom riječju, bilo je to zrelo djelo zrela pisca, pisano izvan polemika i izvan vlastitog uloga u toj polemici. Pomirljiva, koncilijantna narav Kumičićeva dobila je tu najpuniju mogućnost izražavanja.

Šteta je samo što toga Kumičić nije bio svjestan. Lako je shvatiti zašto iskustvu iz tako neobvezatnog teksta nije pridavao više važnosti; a dublja istina bila je suprotna. Kumičić je, međutim, u času kratkotrajne renesanse hrvatskoga povijesnog romana, popustio po zivu vremena i prihvatio se, šenoinski, markovićevski, starčevićanski, nacionalne povijesti. Kao da je slijedio razmišljanja nekadašnjega svog hvalitelja, Iblera, koji je u službenim »Narodnim novinama« (1887) zagovarao povijesni roman u narodima koji, kao hrvatski i srpski imaju pred sobom još krupne povijesne zadatke.

Engel Kumičić

Kumičićev rukopis na vlastitom primjerku knjige *Pod puškom*

Urotu Zrinsko-frankopansku objavljivao je Kumičić gotovo dvije godine (čitavu 1892. i osam mjeseci 1893) u popularnom obiteljskom polumjesečniku »Dom i svijet« u kojemu je, već nekoliko godina, izlazila većina njegovih radova. *Urota* je odista bila zamišljena kao veliki povijesni roman koji će u sebi sabrati sva šenoinska iskustva vrsnog

*Urotu Zrinsko-Frankopansku
počeo sam pisati u prosincu
g. 1891, a svršio sam ju u
kolovozu g. 1893*

Eugen Kumičić

Kumičićev rukopis

priповjedača i u isto vrijeme stečevine modernog, naturalističkog smjera kojemu je Kumičić još uvijek bio odan. No *Urota* je neprijeporni uspjeh kod publike zahvaljivala prije svega temi, ali i nacionalnoj poruci što ju je sam povijesni čin u taj čas nosio odnosno sugerirao. Paradoksalno, u času kad je »austrijanac« Josip Frank sve više preuzimao vodstvo stranke iz ruku umornog, senilnog Starčevića, bio je to posljednji proplamsaj pravaškog antiaustrijanstva. Radeći na temelju dokumenata, opirući se o njih mnogo više negoli je bilo potrebno, Kumičić je i želio dokazati svoju »dokumentarnost«, »eksperimentalnost« na području povijesnog romana, i u isto vrijeme potkrijepiti slabost svoga talenta. Čega je Šenoa imao napretek, toga Kumičić nije imao u dovoljnoj mjeri: sposobnosti da sintetskim pogledom okupi u jedno žarište raznovrsne, međusobno suprotstavljene događaje i disciplinira ih oko njihova intimnog smisla kojega je svjestan

samo povjesničar odnosno umjetnik. Goethe je u mnogo impozantnijem slučaju, govoreći o Manzoni, požalio što on »ni sam ne zna koliko je pjesnik i kakva prava zato ima«. Pa i uzor Kumičićev, Zola, upozorio je kako je »Manzoni bio hrabar, ali razborit u svojim hrabrostima«. Spustimo li se iz velikih primjera na zemlju, Kumičić odista, genetski, nije znao svoja prava; jamačno zato što je bio slab pjesnik, Kumičić odista, zolijanski rečeno, nije bio hrabar. Imao je samo razboritosti, a njome se poezija ne stvara. Dok su čitatelji sami, iz svoga srca i iz opće situacije, dodavali Kumičićevu romanu ono što je i pisac sam osjećao a nije uspijevaao izraziti, bilo je moguće, sa Šegvićem rećimo, tvrditi da je to veći umjetnik od Šenoe. Kad je pak povoljne atmosfere nestalo, kad se stranka utopila u austrijanštini, a publika poslegla za novim djelima (jer moderna je već bila počela), Kumičićevi su povijesni romani postali glomazno štivo, teže čitljivo od nezaustavljive Zagorkine feljtonske bujice. *Kraljica Lepa* (1902) zapletena u istu tromu naraciju spašavala se primorskim prizorima u kojima je Kumičić, posljednji put pred ranu smrt, dao maha mladenačkim raspoloženjima. Prepoznavanje nekih suvremenih hrvatskih političara u likovima romana i naglašena protumađarska nota (godinu dana prije »pada« Khuenova) nisu bili dovoljni da romanu osiguraju trajniju publiku. Tako je Kumičić ostao znamenit pisac drugoga reda, zaslužan prije svega za početke stvaranja moderne hrvatske književnosti.

Literatura. Desiderius (Janko Ibler): *Literarna pisma*, »Sloboda«, Sušak, IV, 1881, 139, 20. XI, 140, 23. XI, 141, 25. XI, odnosno HKK, II, Matica hrvatska, Zagreb, 1951, 23—39; Franjo Marković: *Jelkin bosiljak*, »Vijenac«, XIV/1882, 3, 46—47; Josip Pasarić: *Matica hrvatska*, III, »Vijenac«, XVI/1884, 34, 558—563; Jakša Čedomil, *Eugen Kumičić*, »Iskra«, I/1891, 4, 33—36, 5, 42—45, 6, 50—52, odnosno HKK, Matica hrvatska, Zagreb 1951, 260—282; Vlatko Pavletić: *Raskorak teorije i prakse Eugenija Kumičića*, u knjizi: *Kako su stvarali književnici*, Školska knjiga, Zagreb 1956, 91—101; Antun Barac: *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, Matica hrvatska, Zagreb-Rijeka 1968, 283—304.